

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

Het gezin in psychoanalytische therapie

Rudy Vandenborre

De Vlaamse Vereniging voor Psychoanalytische Therapie organiseerde op 24 november 1995 haar zevende studiedag in het congrescentrum van het Universitair Psychiatrisch Centrum Kortenberg met als thema *Het interne en het externe gezin in psychoanalytische therapie*.

In zijn welkomstwoord nodigde voorzitter Eric Claes uit tot de overbrugging van diverse spanningsbogen: die tussen systeemtherapie en psychoanalyse, tussen de kindersectie en de volwassenensectie van de VVPT en tussen intern en extern gezin.

Alice Andries legde de nadruk op enkele actuele controversen. Ze haalde Massons kritiek aan op Freuds ommezwaai naar de verleidings-theorie, waarbij psychische stoornissen niet meer verklaard worden door vroegere trauma's maar door fantasieën. In het werk met gezinnen raakt het theoretisch kader van een psychoanalytisch psychotherapeut gemakkelijk in het gedrang omdat het moeilijker is om de aandacht vast te houden en om projectieve identificaties te 'containen'. De tegenoverdracht wordt ook meer uitgegeerd. En net daar schuilt volgens Andries de therapeutische winst: patiënten merken dat de therapeut geraakt is en worstelt ... om uiteindelijk in 'containment' te slagen. Dit helpt patiënten bij hun proces van introjectie.

Met deze inleiding was het pad geëffend voor Martine Sucaet en Hubert Stiers, beiden opleiders in kinderpsychotherapie aan de KU Leuven. In haar lezing *De poppen aan het dansen voor het spel begint* belichtte Sucaet op zeer heldere en didactische wijze de ambivalentie van de ouders tegenover een therapie bij hun kind. Ze wees erop dat de ouders zelden om een therapie vragen, eerder verwachten zij een – pedagogisch – advies. Sucaet creëert daarom in de eer-

ste gesprekken ruimte om de hulpvraag te analyseren. De rol van verwijzers komt ter sprake en er wordt vooral getracht de ouderlijke ambivalentie (hulpvraag versus weerstand ten gevolge van gevoelens van mislukking en rivaliteit met de therapeut) bespreekbaar en 'denkbaar' te maken. Therapeut en gezin 'dansen' met elkaar en met hun verschillende definiëringen van het probleem. De therapeut leidt de dans naar integratie van actuele en historische elementen, met aandacht voor zowel het interne als het externe gezin van zowel kind als ouders.

Persoonlijk vond ik het jammer dat de sprekers op geen enkel moment refereerden aan systeemgeoriënteerde auteurs. Dit is des te vreemder omdat juist dit thema van de hulpvraag-analyse één van de belangrijkste hoekstenen van de gezinstherapeutische praktijk is (cfr. *Dancing with families* van C. Whitaker; en dichterbij: het werk van de gezinstherapeuten van de U.C.L.). Sucaet en Stiers hebben zo een stervende polarisatie vermeden, maar spijtig genoeg ook vruchtbare differentiatie. Deze zou eruit bestaan kunnen hebben meer de nadruk te leggen op het verlangen van het kind, zoals Franse psychoanalytici (Dolto en anderen) dit voorstaan.

's Middags gaf Patrick Meurs een lezing met als titel *Gedragen door cultuur*. Helder en academisch berichtte hij over psychodynamische psychotherapie met migrantengezinnen. In zijn bespreking van de psychodynamiek van de migratie in haar verschillende fasen, benadrukte hij het belang van zogenaamde remigratiefantasma's (Grinberg & Grinberg). Het perspectief ooit naar het land van herkomst terug te keren helpt de separatie-angst te 'containen', zodat vertrek naar en aanpassing aan een nieuwe cultuur draaglijker worden. Cultuur als symboolsysteem werkt als een 'container' (Bion), een 'enveloppe culturelle' (Anzieu) die zin en betekenis geeft.

Migranten lijden noodzakelijk verlies. Intrigerend was Meurs' stelling dat het niet gaat om het verlies van de cultuur van herkomst maar om de vanzelfsprekendheid ervan.

Meurs paste Kleins theorie toe. Wanneer de depressieve positie getolereerd kan worden, lukt de integratie het best. Er is dan sprake van verwevenheid met de cultuur van ginds, eerder dan volledige aanpassing aan de cultuur van hier, wat meestal een pseudo-integratie is. Het ontkennen van de depressieve positie geeft aanleiding tot pathologie evenals het weliswaar erkennen, maar vast blijven zitten in deze positie. Dit laatste toont zich in het gependel tussen twee culturen, terwijl in het eerste geval slechts één cultuur getolereerd wordt. Meurs illustreerde deze mechanismen aan de hand van drie casussen.

Ingaand tegen bepaalde (mode)trends waarvoor Meurs voor een teveel aan fascinatie voor de andere cultuur. Zulke tegenoverdrachtsaspecten dragen het risico dat de therapeut zijn patiënt opsluit in de cultuur van ginds. Na de lunch gaf Arseen De Rijck een uiteenzetting – het publiceren waard – over de *Onzichtbare spelers op het toneel*, waarbij hij verslag deed van zijn lectuur van Franse psychoanalytici in verband met transgenerationale overdracht van psychisch leven. De Rijck was de enige spreker die erkende dat de hedendaagse psychoanalyse ook schatplichtig is aan de systeemtherapie(ën). Dit stelde hem in staat om bij herlezing van Freud kiemen te vinden voor het denken over het transgenerationale (het Ik en zijn geschiedenis van objectkeuzen).

Met 'fantasmatische identificatie' bedoelt De Mijolla de vereenzelviging van het Ik met de personages van de familieroman, een basisfantasma. Een 'vreemder' concept is 'endocryptische identificatie' (Abraham & Torok). In het psychisme van sommige patiënten heeft zich een vreemdsoortig lichaam ingekapseld, een crypte. Deze crypte en de fantomen die haar bevolken komen uit het onbewuste van de ouders die een zeer traumatische gebeurtenis niet konden metaboliseren. Het gaat hierbij niet om verdringing; het subject is als het ware een alliantie aangegaan met het spook, dat rechtstreeks kan afstammen van gebeurtenissen in de realiteit.

In *Le Têlescopage des Générations* bespreekt Faimberg een speciaal type van vervreemdende identificatie over drie generaties. Door het luisteren van de analysant goed te beluisteren kan de therapeut op het spoor komen van afgespleten identificaties van het Ik, ontstaan door wat volgens de narcistische logica van de ander (de ouder meestal) uitgestoten werd. Deze identificaties condenseren vaak elementen van drie generaties (*têlescopage*).

De laatste auteurs die De Rijck voor het voetlicht bracht, waren Enriquez met haar onderzoek naar de invloed van ouderlijke psychotische wanen op het psychisme van het kind, en Watillon, die publiceerde over gecombineerde ouder-kind (baby) therapie.

In zijn afsluitend overzicht wees De Rijck op het belang dat diverse auteurs hechten aan de constructie van de familieroman, ter verklaring van het overdragen van psychisch leven over de generaties heen. Waar De Mijolla in een uitsluitend fantasmatisch register blijft, durven andere auteurs ook rekening te houden met een externe realiteit in de patiënt. De Rijck leek mij deze zienswijze zeer toegenegen. Hij wil de psychoanalyse niet beperkt zien tot een solipsistisch systeem dat enkel rekening houdt met de interne realiteit van de patiënt.

Met *Het tableau vivant* buiten het kader gaf Jan Cambien een boeiende lezing vol metaforen en literaire verwijzingen. Cambien vindt dat voordrachten aan het denken moeten zetten, zodat hij polemieken en provocatie als stijlmiddelen niet schuwt. Dat deed hij door onmiddellijk bevestigend te antwoorden op de subtitel van zijn lezing: *is familie fantasie?* Het is immers de uitgangsstelling: een psychoanalyticus kiest – uitsluitend – voor de innerlijke realiteit, het domein van de fantasie. Cambien onderschrijft naar eigen zeggen de 'kleiniaans-bioniaanse' opvattingen, die hij op dit fundamentele punt stelt tegenover (alle) andere psychoanalytische opvattingen. In de logica van de voorgaande spreker is Cambien dus solipsist (cfr. J. Ubbels' verslag van het 39e IPA-congres, in *Tijdschrift voor Psychoanalyse* 3). Mijs inziens verarmt hij Freuds begrip van de psychische realiteit door het te reduceren tot een innerlijke realiteit (cfr. *De psychische realiteit* van A. Mooij). Tenslotte is er een 'Réel', dat inder-

daad niet analyseerbaar is, maar wel ontmaskerd kan worden.

De psychoanalyticus wordt, zoals Odysseus, vaak verleid door het Sirenegezag van het 'externe gezin', zodat het analytische kader onder druk komt te staan. Zoals Odysseus zich door zijn manschappen laat vastbinden aan de scheepsmast, weet de psychoanalyticus zich enkel veilig voor de Sirenen door zijn vaste geloof in het belang van de psychische realiteit.

Cambien toonde moed door zijn handelwijzen in moeilijke situaties te analyseren in het licht van (tegen-)overdrachtsbetekenissen. Mij viel daarbij op dat hij zijn soep minder heet eet dan hij ze opdient. Al liep de discussie achteraf vast in misverstanden, Cambien was er wel in geslaagd ons te confronteren met de vraag wanneer een psychoanalyticus goed bezig is. Wellicht niet wanneer hij zich gebonden weet door dogma's.

Terugkijkend op de VVPT-studiedag blijft mij een heldere voormiddag bij met interessante antwoorden en een meer duistere namiddag met interessante vragen. Opvallend is ook dat de kliniek en psychotherapeutische praxis zo alomtegenwoordig waren. Dat lijkt de huisstijl te zijn van de VVPT.

R. Vandenborre is psycholoog, verbonden aan de Universitaire Dienst voor Geestelijke Gezondheidszorg van de Vrije Universiteit Brussel en psychoanalytisch psychotherapeut bij de Belgische School voor Psychoanalyse.

Verslag studiedag Psychoanalyse en Geschiedenis op 27 november 1995 in De Rode Hoed te Amsterdam

Annelies van Hees

De Stichting Psychoanalyse en Cultuur organiseerde haar vijfde studiedag, met dit jaar als onderwerp *Psychoanalyse en Geschiedenis*. Omdat dit zeer veelomvattende gebied nog tamelijk onontgonnen is, hadden de organisatoren besloten om zich, na een algemene inleiding,

voornamelijk te beperken tot het thema *Trauma, angst en geweld*.

Die algemene inleiding werd gehouden door prof. dr. A. Mitzman. Hij legde de nadruk op de analogie tussen de revolutionaire opstand zoals onze maatschappijen die kennen en de oedipale opstand tegen de vader. In vroeger eeuwen vormden koning, kerk en adel een bedreiging voor de pre-oedipale band met de nationale moeder. Aan het eind van de negentiende eeuw werden de revolutionaire theorieën populistisch van aard, terwijl na de introductie van het kapitalisme de vertegenwoordigers van het kapitaal beschouwd gingen worden als de vijand die de agrarische idylle bedreigde.

Hierna sprak dr. W. op den Velde over oorlogsneurosen en psychoanalyse: puttend uit de rijke documentatie over ervaringen van legerartsen uit zowel de Eerste als de Tweede Wereldoorlog, hield hij een boeiend betoog over de verschillen in trauma's tengevolge van beide oorlogen. Hij vestigde de aandacht op het opmerkelijke feit dat na de tweede wereldoorlog psychiaters die hebben meegewerkt aan een euthanasieproject van de nazi's, niet vervolgd zijn. Dr. H. Pott wees er in haar refereeraat op dat het na Plato's traktaat over de dood van Socrates tweeduizend jaar geduurd heeft voordat met Heideggers *Sein und Zeit* de dood weer op de filosofische agenda verscheen. Waar de vorige spreker sociaal-psychische factoren aan de orde stelde, zoals het onvermogen om te rouwen en de narcistische krenking om de culturele ontkenning van de dood te verklaren, heeft deze ontkenning volgens mevrouw Pott ook te maken met een breuk in het culturele superego.

Dr. S. Leibovici liet op overtuigende wijze het belang van de 'psychobiografie' zien, 'halverwege de psychoanalyse en de geschiedenis'. Zij vergeleek de levens van twee tijdgenoten, de schrijvers Drieu la Rochelle en Aragon, die niet alleen binnen eenzelfde milieu maar ook in veelal dezelfde omstandigheden werden opgevoed en van wie de een nazi en antisemiet wordt en de ander overtuigd communist. Analyse van hun boeken leidt tot de conclusie dat de keuze voor enerzijds het communisme en anderzijds het fascisme een 'oppervlaktever-

schil' is geweest in deze twee mensen, die volgens mevrouw Leibovici een identieke diepte-structuur hadden. Haar co-referent, dr. H.C. Halberstadt-Freud bevestigde deze inzichten. Zij herkende in het werk van Leibovici een parallel met haar eigen studies over Proust. De drie auteurs hebben, naast de buitengewoon overheersende en verleidende rol van de moeder, het gebrek aan een vader gemeen. De vorming van de mannelijke identiteit wordt verstoord door over-identificatie met de moeder. De laatste lezing van de dag, over *Persoonlijkheid en Pathologie van Rechts-extremisten*, door dr. J. Baneke, lag in het verlengde van deze 'case-studies'. Baneke hield een belangwekkend betoog over deze mensen van wie velen zich van kinsbeen af tekortgedaan hebben gevoeld. Partij en ideologie fungeren voor hen als een moederlijke omgeving. De kern van hun persoonlijkheid wordt uitgemaakt enerzijds door het bewonderen en idealiseren van kracht en autoriteit en anderzijds door het verachten van alle zwakheid. Dit laatste fungeert dan als afweermechanisme tegen het eigen,

zwakke zelfgevoel. Als voorbeeld nam Baneke *Mein Kampf* waarin Duitsland beschreven wordt als een moederlichaam dat van buitenaf wordt bedreigd door de 'vader', de verkrachtende buitenstaander. In zijn reactie nam dr. J. van Donselaar evenmin als de andere co-referenten veel afstand van de stellingen van zijn voorganger. Hij wees op de tegenstrijdige rol-eisen die een leven zowel in als buiten de groep aan extremisten stelt. Die eisen zijn zwaar en leiden vaak tot opslokking door de extremistische moloch.

Deze geslaagde studiedag, waaraan ruim honderd belangstellenden deelnamen, werd afgesloten met een door dr. Gijswijt-Hofstra uitstekend geleide forumdiscussie.

Op 5 oktober van dit jaar organiseert de Stichting Psychoanalyse en Cultuur opnieuw een studiedag, ditmaal in Kortenberg bij Leuven, over Psychoanalyse en Culturele Antropologie.

Dr. A. van Hees is medewerkster aan het Instituut voor Scandinavistiek aan de Universiteit van Amsterdam.